ВЕСНА ЗА МОРАВОЮ

Старшина батареї "сорокап'яток" Яша Гуменний, повернувшись вранці з переднього краю, наказав своєму кашоварові Кацо оббігти бункери і, зібравши мадярів, негайно вести до нього. Кацо, з автоматом поверх замащеного халата, козирнув на цей раз з особливою ретельністю. Очевидно, він бажав цим підкреслити, що й без пояснень розуміє всю складність становища.

На подвір'ї було пусто, їздові, звалivши вночі ящики з снарядами посеред двору, поїхали в артпостачання за новим вантажем і досі ще не повернулись. Зоставшись сам, старшина деякий час стояв задумавшись над штабелем ящиків, потім втомлено присів на один з них і, роззувшись, став виливати з чобота рідку грязюку. Від неї тхнуло баговинням лісових боліт. Весь шлях, щойно проміряний старшиною від вогневої сюди, зараз ніби ввібгався в його чоботи вкупі з оцим болотним запахом.

Батарея Гуменного переправлялася цієї ночі разом з батальйоном піхоти, якому вона була придана.

За Моравою одразу починались ліси та болота, і противник, не зупиняючись, залишив їх, зачепившись лише по той бік дамби, кілометрів за сім від берега. Там був населений пункт, на околиці якого височіла цукроварня, укріплена від низу до самого даху кулеметами. Цілу ніч наша піхота, плутаючись у лісових хащах, бовтаючись у крижаній воді, продиралась вперед, ішла по п'ятах ворога. Місцями вода сягала пахов, і бійці брели мовчки, піднявши зброю над головами. Лише найменші на зріст іноді пошепки кричали, що тонуть, і тоді їм на поміч спішили вищі, правофлангові. Зрештою, на світанку вийшли до дамби і окопалися понад нею.

Артилеристи-сорокап'ятники, супроводжуючи піхоту, вимордувались протягом ночі до краю,— вони власноруч тягли в темряві свої гармати,

раз у — раз майже на руках виносячи їх. Коней, переправлених звечора, довелось залишити, бо, пройшовши кількасот метрів, вони зав'язли в багні, вибилися з сил і не могли далі зробити ні кроку. Похмуро зустрічали бійців заморавські ліси!

Крім легких "сорокап'яток", ніяка інша артилерія не переправлялась йа цій глухій ділянці фронту з важкопроходимим протилежним берегом. Кілометрів за десять ліворуч будувався міст, і важка артилерія подалась туди, як і весь полковий транспорт. . Тому зараз у цьому селі, крім обозу Гуменного та батальйонних кухонь, не було нікого. Гуменний теж цілу ніч брьохався з батареєю до самої дамби, щоб знати, де була вогнева. Туди він мусив тепер доставити боєприпаси. Доставити... Попробуй їх доставити, коли трапилось так, що всі люди в роз'їзді і він сидить посеред двору сам-самісінький на своїх снарядах...

Виливши з чобіт грязюку, старшина видер сухі портянки і знову обувся. Над приморавськими лісами підіймалося сонце, велике, ласкаве. Гуменний, забрьоханий по пояс, парував і спати хотів нестерпно. Борючись із сном, що налягав усе дужче, Яша, наче крізь сновиддя, бачив, як у воротях з'явився Кацо, енергійно й широко ступаючи, за ним підтюпцем поспішав гурт мадярів у чорних фетрових капелюхах з порожніми мішками в руках.

Гуменний підвівся їм назустріч, нетерпляче вислуховуючи кухарів рапорт. Потім, звертаючись до іноземців, запитав, хто з них розуміє без товмача. З гурту вихопився наперед жвавий, поморщений, спечений сонцем дідок.

— Я був руський плєн,— заговорив він.— Тамбовська губернія, Єкатеринославська губернія...

При цьому дідок спогорда поглянув на своїх односельчан. Він явно зараз пишався тим, що був колись у російському полоні.

— Земляк, виходить,— зауважив старшина.

— Земляк, пане офіцер...

Мадяр називав старшину офіцером, мабуть, на тій підставі, що з-під кашкета в Яші вибивалося пишне русяве пасмо чуба, а рядові, як відомо, мусять бути острижені.

За річкою, в районі дамби, вдарила батарея; вдарила якось по-весняному лунко, голосно і зовсім не страшно.

Проте Гуменний здригнувся на цей звук.

За першим залпом пролунав другий, і батарея змовкла. Гуменний знав, що тепер там залишилось тридцять вісім снарядів. Мало!

Старшина коротко пояснив через дідка мадярам, чого він хоче. Він просить, щоб вони допомогли нести снаряди його канонірам на фронт.

Мадяри деякий час стояли мовчки. У своїх блиску^ чих чоботях і вузеньких штанях з круглими, як труби, холошами, вони нагадували табунець цибатих, тонконогих журавлів. Покашлювали, переминалися з ноги на ногу і мовчали.

Знову вдарила далеко батарея. Гуменний мить стояв непорушний, наставивши вухо за Мораву. Мадяри теж усі прислухались.

— Шваби...— нарешті сказав дідок— "катеринославець" і погрозив кулаком за річку.— Герман, стерво, вшістко забрав!

Мадяри дружно загули, засвідчуючи, що це дійсно так. Одначе на пропозицію старшини ніхто з них не відповів ні згодою, ні незгодою.

Вагаючись, вони перезиралися поміж себе, а Гуменний, дивлячись на їхню нерішучість, ледве стримував у собі закипаюче роздратування.

— Так ви не згодні допомогти моїм канонірам?

Тоді наперед виступив ставний мадяр років на тридцять, з білою шиєю і красивою чорною бородою, що стовбурчилась уперед якось задерикувато й гоноровито. Кацо шепнув старшині, що це їхній учитель, "пан професор", як називають його селяни. В його квартирі всі стіни заставлені книгами. Мадяри дивились на вчителя з неприхованою пошаною, і, видно, всі чекали, що він скаже.

Учитель похмуро глянув за річку, потім обернувся до своїх односельчан і сказав їм коротку, в суворому тоні промову, з якої Гуменний. розібрав тільки два слова — демократія та цивілізація.

"Тільки й чуєш від них про це,— сердито подумав старшина про вчителя.— Менше б слів, а більше діла..."

І саме в цей момент учитель обернувся до нього і величним жестом розгорнув, наставив розкритий мішок:

— Клади!

Гуменний відкрив ящик і наклав учителеві снарядів. Другим підступив дідок-"катеринославець" і, підморгнувши старшині, теж наставив свій "сак".

— Гоп, мої гречаники,— примовляв він до кожного снаряда словами давно завченої пісні.— Гоп-гоп-гоп!..

Наклавши всім, Гуменний наклав і собі повний ранець і скомандував:

— Марш!

Переправлялись по троє маленьким човником. Гуменний сів перший і взяв весло. Яка це радість взятися вперше весною за весло, коли ріка перегортається в сонці, повногруда і свіжа, сповнена сил і здоров'я! Могутня ріка зносила малого човна, хотіла нести його за течією вниз, у далеку тишу берегів, у м'яку оживаючу весну, до самого Дунаю. А Гуменний гріб напереріз, беззвучно розколюючи веслом тонку блакить весняного неба.

Переправившись, він лишився чекати на березі, а назад човна погнав один з мадярів. Мадяр, видно, був теж вправний рибалка, орудував веслом артистично, і старшина, стежачи за ним, сповнювався до гребця повагою, яку завжди викликали в ньому люди-трудівники.

Морава ласкаво плескалася в береги. Дерева дрімали на сонці. Втомлений за ніч, Гуменний присів на трухлявий вологий корч, дивлячись на той бік, де Кацо керував посадкою. На високому березі з обшитою каменем набережною стояло село, красиве, не зруйноване, мирне. Білі будиночки сміялись до весняного сонця, старшина згадував землянки на батьківщині, викопані на згарищах. Цілі села там перейшли жити під землю. "Набудуємо і в нас таких будиночків,— думав він.— Не без кінця ж буде тягтися війна. Закінчимо, повернемось додому... Візьмемо в руки сокири, рубанки. Запахнуть свіжі стружки..."

В човні, що наближався до берега, сидів "пан професор", зіщулившись, і його борода на цей раз була вже не така задерикувата. Вона ніби поменшала.

Коли переправились усі, Гуменний ще раз перерахував носіїв, і вони рушили в ліс вузькою просікою.

Влітку, може, дехто з них їздив тут волами по сіно, а зараз просіка, як і весь ліс, була затоплена весняною сніговою водою. Снігова вода ще пахла гострою свіжістю, як перші проліски.

Дерева стояли голі, але вже відчувалося, що їм хочеться зазеленіти. Було тихо, а сонце мирно лежало на водяних галявинах.

Передова мовчала.

Старшина ішов зі своїм ранцем попереду, розгортаючи ногами в'юнливу воду, що сягала вище колін. За ним, як журавлиний ключ, розтягнулися мадяри. Гнучись під своєю ношею, вони зрідка перекидалися невеселими словами.

Учитель уже забрьохався по вуха, важко дихав, плутаючись по підводних корчомаках. — Дьорше! (Швидше! (Мадярськ.) — погукував старшина, коли хто починав відставати. Він ішов попереду легкою оленячою ходою, і було йому й на серці легко та свіжо, бо весняна купіль розігнала втому, бо до того ж батарея мовчала,— значить, там усе було в порядку, а весна навколо бродила в лісі понад озерами, невидима, але відчутна фізично, і бадьорила дух.

Коли траплялась незатоплена місцина, Гуменний давав кілька хвилин перепочинку. Сідали на протряхлій землі, що, здавалось, грала-бродила під ними в глибинах, мов запущена дріжджами та хмелем. Старшина частував мадярів тютюном, і вони мовчки пожадливо курили, думаючи кожен своє. "Пан професор" уже не мав бажання виголошувати промов. Сидів на пеньку, важко віддихуючись молодим черевцем, якого раніше не було навіть помітно. І обличчя його набрало понурого виразу. Лише дідок, що побував у Катеринославській губернії тоді, коли Гуменного ще й на світі не було, не впадав у розпач. З втішним фіглярством він розповідав Гуменному, які там, у далекій губернії, були хороші дівчата, які молодиці. Одна з них — якась Маруся-Марічка — ще й досі сиділа в серці дідка, колишнього цісарського вояка.

— Тепер вона вже бабуся,— зауважив старшина. Але мадяр не хотів цього чути. Маруся-Марічка залишалась для нього вічно молодою.

Чим ближче було до передової, тим погляди носіїв хмурнішали, а старшина, навпаки, веселішав. Коли стало чути віддалене татакання кулеметів, носії, як зацьковані, почали озиратися в різні боки. Гуменного тільки розважала ця безпідставна передчасна тривога, і він погукував ще енергійніше:

— Дьорше!

Зненацька вдарила ворожа батарея.

Високо над лісом у прозорості весняної атмосфери просвистів невидимий снаряд і гримнув, вибухаючи десь далеко в деревах.

Носії одразу зупинились, заметались нажаханими поглядами і нарешті звернули ті погляди на старшину, ніби він, цей бешкетно рішучий юнак, якому вони Звірили свою долю, міг дати їм порятунок.

— Далеко! — засміявся Гуменний.— Марш!

— Давай-давай,— сумно пожартував якийсь вусатий гуморист, цибаючи у своїх вузьких штанях.

І раптом у районі дамби знялася шалена стрілянина. Забахкали гвинтівки, зацокотіли автомати, зачахкали міномети. Гуменний одразу став серйозний і напружений. Чув, як тонко зітхнула |іого батарея. Рахував її постріли, легко відрізняючи їх від пострілів фашистських гармат. Здається, голос своєї батареї він упізнав би серед тисяч подібних.

Забриніло, вібруючи, повітря. Вибухи застугоніли зовсім близько, вода піднялась фонтанами, весь ліс затріщав.

— Лягай! — скомандував Гуменний мадярам.

Але його ніхто вже не чув. Засліплені жахом, з перекошеними обличчями, мадяри обернулись назад і кинулись навтьоки.

Бігли мовчки, випереджаючи один одного, перечіпаючись, падаючи, метаючись від кожного вибуху то в один, то в другий бік. Гуменний погнався за ними.

— Стій! Стій! Зупинись! — гукав він, але ніхто не зупинявся.— Лягай!

Ніхто не лягав. Старшина бачив, що противник уже переносить вогонь далі до річки, і мадяри, тікаючи, потраплять саме під нього. Але як їм це пояснити? Як їм розтлумачити, що вони біжать на власну загибель, що' єдиний порятунок для них цієї миті — кинутись кидком саме вперед, до передової, або принаймні залягти на місці? Наздогнавши "пана професора", що хекав позаду всіх, Гуменний з розгону вхопив його за загривок, збив з ніг:

— Лежи!

Наздогнав другого, третього і теж силоміць змусив залягти просто в баюрах. Шквал вогню вже шаленів на шляху їхнього відступу, і решта носіїв метнулась назад. Лайкою і погрозами Гуменний поклав їх на землю і наказав чекати команди. Мадяри лежали, хто де, витикаючись головами з води. Вираз безпомічності і відчаю проступав на їхніх обличчях. Видно, вони вже кляли ту мить, коли зголосились іти до передової з цими снарядами для радянських Канонірів. Гуменний з задоволенням відзначив, що боєприпасів ніхто не кинув. Можливо, що в паніці люди просто забули про них і руки їхні вже самі собою прикипіли до мішків, не випускаючи їх.

Гуменний лежав, гостро вслухаючись, як клекоче передова. І ще не встиг розійтися газ від вибухів, як він встав і скомандував іти. Носії

слухняно рушили за ним. Тепер до свідомості іноземців уже, здається, дійшло те, що своїм порятунком вони завдячують цьому юнакові. Вони бачили, який смерч вогню загуляв саме там, куди вони тікали всім табуном. І коли б старшина не зупинив їх і не вклав силоміць на місці, то, напевне, зараз вони не дорахувались би з-поміж себе багатьох. Тому тепер вони дивились на радянського вояка з щирим подивом і довір'ям. Коли Гуменний прискорив ходу, вони теж прискорили ходу, наче боялись відстати від нього і загинути.

Тепер вони всі стежили за його рукою, як оркестр за паличкою диригента. За його сигналами зводились, лягали і знову зводились.

— Він, цей юнак, більше цивілізований, ніж ми,— несподівано заявив "пан професор" сусідові, витираючи з обличчя піт.— Він краще нас бачить, краще розуміється в цьому содомі. Нас уже, певно, розшматувало б, якби не його погрози.

Новий артналіт знову поклав їх. Гуменний рахував глухі постріли ворожої батареї і по цьому знав, скільки має бути вибухів. Але, мабуть, на цей раз не все він почув у суцільному гуркоті. Бо тільки схопився з багна і розкрив рота, щоб дати команду рушати, як несподіваний бурун полум'я і грому затопив перед ним увесь світ. Його ніби вдарило якоюсь каменюкою в груди і повалило горілиць. Коли дим розплився, він побачив над собою синю яснину недосяжного неба і обсмалене, розщеплене верхів'я дерева. Воно ще дим;и-лось. "А мене, мабуть, гілкою повалило", — спокійно подумав Гуменний, пробуючи встати. І в цю мить відчув, як щось тепле й неболюче розпливається в нього на грудях. Глянув на фуфайку, побачив вискублену вату і обмацав, дірочку. Вона була невелика.

"Дрібний осколок",— подумав старшина, заспокоюючись. На спині не вийшов, бо під ранцем не чути було крові.

В цей момент крізь гарячу пальбу стрільців і кулеметні черги Гуменний знову почув залп батареї. "Рідна, невтомна!.."

Він відразу став на ноги. Скільки в них ще залишається снарядів? Старшина уже збився з ліку. 1

В грудях шпигало за кожним подихом. Старшина оглянувся на людей, яких він вів, намагаючись відгадати по виразу їхніх облич, чи бачили вони, що його поранило. А обличчя ті були перепуджені й замкнуті, як і раніше. Видно, вони нічого не помітили, і це чомусь заспокоїло старшину.

— Марш! — скомандував він, рушаючи.

Якимось дитячим первісним жестом послав руку в пазуху, намацав гарячу пульсуючу ранку і міцно затиснув її, щоб не сходити кров'ю. Йому здавалося, що вдихнуте повітря за кожним разом видихається прямо на грудях крізь пальці.

Перев'язувати було нічим і ніколи. Та й хто зробив би це тут? Він .не хотів, щоб іноземці бачили його рану. "Що, якби мене вбило?" — раптом подумав Гуменний, і жах охопив його. Адже всі вони, напевне, кинули б снаряди і повернулися назад. Бо ж тільки він знає шлях до переднього краю. А передова гримить і гримить. Він уявляє, як комбат стоїть навколішки перед самим насипом і командує, ніби суворо молиться комусь: "Вогонь! Вогонь!" Він командує, знаючи, що снаряди будуть, і всі обслуги знають, що будуть... "А якби вбило?"

Гуменний оглядається, і йому здається, що носії йдуть швидше. Він не помічає, що, навпаки, це він сам іде повільніше. Ранець дедалі важчає. "Намок,— думає старшина,— снаряди намокли",— і одразу ж сам помічає, що верзеться йому нісенітниця: хіба снаряди можуть намокнути? Йому хочеться пити. Скинув кашкета, зачерпнув на ходу в себе з-під ніг

води, сивої, як дим, і випив усю. Надів мокрий кашкет, голові стало гарно, свіжо, а все навколо сивіло й сивіло, як дим.

Навіть чиста голубінь неба стала сивою. Оглянувся. Чорнобородий вчитель іде зовсім близько: Ніби бреде крізь тремтливий густий туман. Чого він спішить? І чого він так дивно дивиться на Гуменного? Дивиться не кліпаючи, прямо, і очі в нього великі, круглі, ніби вони вставні.

Ось він, здається, скаже старшині: "Дьорше!" — і зарегоче в вічі.

Гуменний рахує, чи всі йдуть, чи ніхто не шугнув у ліс. Всі. Йдуть і уважно дивляться на нього. І не так ніби крекчуть, і не так полохаються, коли десь падає важка міна в тріскучих деревах. Невже вони бачили, що його поранило? І чекають, поки ослабне. Тоді вони кинуть все, розбіжаться по лісу, повернуться до своїх лігвищ. А вороги захоплять дамбу, і переб'ють біля змовклих, ще теплих гармат його батарейців, і, розсипавшись по цих лісах-дебрях, потоплять батальйон у Мораві.

"Хоч плазом, а лізтиму,— думає старшина, обмацуючи пістолет.— Тільки б вистачило крові, щоб не знепритомніти".

Він оглядається знову, важко дихаючи. Ідуть всі. Довготелесий у штанях-трубах... Веселий "катерино-славець"... А вчитель просто наступає Гуменному на п'яти. Він уже не так пріє і крекче, ніби йому цей похід не відбирає сили, а, навпаки, поступово додає їх.

Старшина майже не почуває болю. Йому тільки дедалі ражче дихати, і він хапає повітря, ніби позіхає. Ніяк не може напитися так, щоб загасити спрагу. Вода горнеться до самих колін, нахилитись би до неї, проте він уже боїться нахилитись, щоб не впасти... Бреде, змучений, палений спрагою, і хоч навколо вода, і так вона вабить, спокушає, але він відгонить спокусу геть. Не дивиться на неї, а тільки чує, як вона хлюпає внизу.

Він міцно затискував рану, проте кров, гаряча й липка, розтікалася вже попід пахви, по животу, просочувалась попід ременем до холош. Дедалі важче було підіймати ноги. "Може, це вже в холошах повно крові, що вони такі важкі?.." Підводного переплутаного ко-рінняччя стало дуже густо, хоча він тут легко, залюбки йшов, повертаючись вдосвіта з передової. Який тоді ліс стояв дзвінкий та веселий, по пояс у воді!

Тихо, сонячно і мляво, а дерева гойдаються від верхів'я до самої води, стрибають, мов на якомусь фантастичному екрані. Чи, може, це тільки їхні відображення ходять, гойдаються в воді, зламанійбрижами? Хочеться сісти, зануритись у воду по саму шиь — пити і спати, спати і пити.

Все навкруги туманіє, розмлявилось, ніби пригнічене важкою літньою спекою.

А батарея била вже зовсім близько, десь он за тими деревами. Де вони дістають снаряди? Гуменний уже нарахував більше пострілів, ніж було снарядів на вогневій. Дивна річ. Чи він лічить уже й постріли противника та все складає докупи?

На глибокому зачерпнув рукою води. П'ючи, він бачив, як "пан професор" обернувся і щось сказав мадярам. Гуменний краєм ока стежить за вчителем, за його блискучою голеною потилицею. Знову "демократія", знову "цивілізація". Що він їм натуркує? Чи не намовляє часом кинути геть снаряди та вертати за Мораву?

— Давай! — хрипить старшина, оглядаючись на них з підозрою.— Давай!

Він уже блідий, змучений до краю: видно, втратив багато крові. Мокрі пасма чуба безладно звисають на очі, і він з натугою підіймає руку, щоб відкинути їх.

Батарея б'є і б'є, кличе його, мов жива: швидше, швидше, старшинко, бо мені тяжко. Ідуть.

А вчитель знову щось говорить за спиною до своїх. —Гудуть, гомонять і кивають вусами. Старшина обертається і бачить, як насувається прямо на нього учителева борода, насувається "катеринославський" дідок і той довготелесий здоровило в штанях-трубах. Що во-чи хочуть робити?

"Катеринославець", розмахуючи своєю череп'яною люлькою, починає до нього мову. Він каже, що "пан професор" пояснив їм усе. Вони знають, чому "товариш старшина" тримає руку в пазусі!.. Адже за ним по воді весь час лишається кров. Вчитель каже, що це для них ганебно, щоб руський юнак ішов з шрапнеллю в грудях, лишаючи за собою криваву стрічку, а вони б не допомогли йому. Не можуть вони спокійно дивитися, як мучиться він, як оце, може, їхня свобода розцвітається по воді юнаковою кров'ю... Іген! (Так! (Мадярська)

Отже, вони заберуть зараз снаряди у "товариша старшини" і нестимуть самі. А він хай вказує дорогу.

Старшина дивиться на носіїв і тримається зусиллям самої волі, щоб не схитнутись на ногах. Його вражає, що обличчя, які напливають зараз на нього, ніби крізь мряковиту млу,— не похмурі і не злі, а якось по-справжньому, по-людському добрі. с Розстебнули ранець у Гуменного на спині і розібрали снаряди.

Двоє взяли Гуменного попід руки. Знову рушили. Не було на світі нічого, крім водяної дороги, що світилась попереду. Він бачив її між деревами, бачив, задихаючись у гарячій млі.

— Сюди,— говорив час від часу.— Сюди... Дерева ніби стискували його з обох боків. Невдовзі показалася дамба.

По дамбі чорніли окопи, сушилися розстелені на сонці сірі шинелі, перекликались бійці, визираючи з окопів то тут, то там.

Внизу, під дамбою, стояли батальйонні міномети і "сорокап'ятки". Коли мадяри, ведучи під руки Гуменного, вийшли з-поміж дерев до батареї, хтось із бійцір гукнув:

— Гляньте: старшина!.. І цивільні! Дідок відповів:

— Нем цивіль.

— Санзай! фельдшера! — окликнув свого ординарця командир батареї, відразу зрозумівши, в чім річ.— Фельдшера миттю! — А до мадярів привітався: — Здрастуйте!

Замість привітання вони відповіли різноголосим хором:

— Спасіба!

Без звички вони ще плутали слова подяки та привітання і часом вживали одне замість другого..

— За що вони дякують? — здивовано запитав командир батареї. І, обвівши поглядом своїх бійців, ще раз повторив: — За що "спасіба"?

Знесиленого старшину товариші посадовили на землю, швидко почали роздягати. Він витяг з пазухи руку, судорожно затиснуту в кулак.

Кулак весь обкипів кров'ю.

Командир батареї мовчав, немов одержав відповідь.

1947